

فلسفه خیام چندان اصیل نیست/ زندگانی عمر بن ابراهیم نیشابوری

خیام پنج رساله فلسفی نوشته و قسمت اعظم اشعارش نیز ماهیت فلسفی دارد، با این وجود مشخص کردن جهان بینی او دشوار است.

خیام پنج رساله فلسفی نوشته و قسمت اعظم اشعارش نیز ماهیت فلسفی دارد، با این وجود مشخص کردن جهان بینی او دشوار است.

خبرگزاری مهر، گروه دین و اندیشه-زینب سیار: غیاث الدین ابوالفتح عمر بن ابراهیم نیشابوری، مشهور به خیام، ریاضیدان، منجم، فیلسوف و شاعر اول ذی الحجه ۴۳۹ ق در نیشابور چشم به جهان گشود. چنان که از نام او بر می آید فرزند ابراهیم بوده است. لقب «خیامی» نشان می دهد که پدر یا نیاکان دیگرش به پیشه خیمه دوزی اشتغال داشته اند. منابع عربی سده های ششم تا نهم هجری از او به ندرت و مبهم یاد می کنند و شرح زندگانی او با روایات افسانه آمیز آمیخته شده است و حتی درباره تاریخ تولد و مرگش اتفاق نظر وجود ندارد ولی محتمل ترین تاریخ از ابوالحسن بیهقی گرفته شده که شخصا خیام را می شناخته است.

محتمل ترین تاریخ وفات او تا اندازه ای از گزارش نظامی عروضی سمرقندی معلوم می شود که چهار سال بعد از مرگ خیام در سال ۵۳۰ ق آرامگاه او را زیارت کرده است. خیام در دوره سلجوقیان می زیست. بیشتر منابع از جمله بیهقی قبول دارند که او از نیشابور برخاسته است و به گفته رشید الدین فضل الله، مورخ سده هفتم، در همان جا تحصیل کرده است.

خیام شرح روشنی از مخاطرات زندگانی خود را در اول رساله فی البراهین علی مسائل الجبر و المقابله ذکر می کند: من همواره اشتیاق به تحقیق استدلالی این مقولات [انواع معادلات] و جدا کردن حالات ممکن و ممتنع هر مقوله را داشتم. چون می دانستم این امر در حل مسائل دشوار شدیدا مورد احتیاج است، لکن تصاریف زمان همواره با پیشامدهایی همراه بود که پرداختن به این امر را به عهده تعویق می انداخت و برای من فراغتی نمی گذاشت که صرف تدوین این مطلب کنم و فکر خود را بر آن متمرکز کنم، زیرا ما گرفتار روزگاری هستیم که از اهل علم فقط عده کمی مبتلا به هزاران رنج و محنت باقی مانده اند و پیوسته در اندیشه آند که غفلت های زمان را فرصت جسته به تحقیق در علم و استوار کردن آن بپردازند.

خیام فیلسوف و شاعر

خیام بیش تر به واسطه رباعیاتی که سروده مشهور شده است و دستاوردهای هنری او در ایران و جهان شناخته شده است. تأثیرات رباعیات خیام بر ادبیات غرب، او را به نماد فلسفه شرق و شاعر محبوب روشنفکران جهان تبدیل کرده است.

خیام زندگی خود را به عنوان ریاضیدان و فیلسوفی شهر سپری کرد در حالی که معاصرانش از رباعیات و اشعار او بی خبر بودند. در عالم شعر مضامینی که به ذهنش خطور می کرده را به صورت رباعی در می آورده است. با توجه به اینکه میان سخن و اندیشه همواره پیوستگی وجود دارد از تأمل بر آثار خیام مشخص می شود که وی به جمال حکمت آراسته بوده است. خیام پنج رساله فلسفی نوشته و قسمت اعظم اشعارش نیز ماهیت فلسفی دارد، با این وجود مشخص کردن جهان بینی او دشوار است.

پیچیدگی این مسئله از این جهت است که رساله های فلسفی و مذهبی با رباعیات تفاوت دارند. در عین حال نیز تحلیل رباعیات پیچیده است. این امکان هم وجود ندارد که مطمئن باشیم رساله های فلسفی او واقعا منعکس کننده تفکر خود او هستند، زیرا این رسالات بر اثر تشویق ها و توصیه های اداری و رسمی نوشته شده اند. تا جایی که می توان تعمیم داد، خیام در آثار فلسفی خود طرفدار نوعی ارسطوگرایی شرقی است که ابن سینا مبلغ آن بود. در هر حال فلسفه خیام چندان اصیل نیست و جالب ترین آثار او آنهایی است که به تحلیل مسئله وجود مفاهیم کلی می پردازند. خیام در فلسفه دیدگاهی پدید آورد که بعدها مفهوم گرایی نامیده شد.

خیام منجم

خیام به شهرهای گوناگونی از جمله اصفهان، بلخ و ری سفر کرد. او در حدود سال ۴۶۲ ق به سمرقند رسید و در آنجا مورد حمایت قاضی القضاات ابوطاهر قرار گرفت و با حمایت او رساله بزرگ جبرش را درباره معادلات درجه سوم نوشت. خیام به دعوت سلطان جلال الدین ملکشاه سلجوقی برای سرپرستی رصدخانه به اصفهان رفت و تقریبا هجده سال در آنجا اقامت کرد. بهترین منجمان آن زمان در رصدخانه گرد می آمدند و زیر نظر خیام، زیج ملکشاهی را تألیف می کردند. از این اثر فقط یک قطعه کوچک (جداول مختصات دایره البروجی و قدرهای ۱۰۰ ستاره از درخشان ترین ستاره های ثابت) برجا مانده است. یک کار مهم تر رصدخانه، اصلاح تقویم خورشیدی بود که در آن موقع در ایران به کار می رفت.

در حدود سال ۴۷۱ ق خیام طرحی برای اصلاح تقویم ریخت. تقویم جدید باید بر اساس یک دور ۳۳ ساله، به نام «دوران ملکی» یا «دوران جلالی» به افتخار سلطان، تنظیم می شد. سال های ۴، ۸، ۱۲،

۱۶، ۲۰، ۲۴، ۲۸، و ۳۳ از هر دوره سالهای کبیسه ۳۶۶ روزه تعیین شدند، در حالیکه طول متوسط سال عبارت بود از ۳۶۵/۳۴۳۴ روز که موجب اختلافی برابر با یک روز در هر ۵۰۰۰ سال می شد.

خیام به عنوان طالع بین نیز در دربار انجام وظیفه می کرد اگرچه به گفته نظامی سمرقندی، خود او به احکام نجوم اعتقادی نداشت. از جمله فعالیت های کم تر رسمی وی در این دوران، اتمام شرحی بر نظریه خطوط موازی اقلیدس و نظریه نسبت ها در سال ۴۷۰ ق بود؛ این کتاب همراه با رساله جبر وی مهم ترین خدمت علمی اوست. در سال ۴۸۵ ق به دلیل مشکلاتی که بعد از مرگ ملکشاه رخ داد کمک مالی به رصدخانه قطع و فعالیت آن متوقف شد، اصلح تقویم نیز ادامه نیافت. در همان دوران دست به تألیف نوروژ نامه زد که گزارشی از اعیاد باستانی سال ایرانی بود. خیام در این کتاب تاریخچه ای از تقویم شمسی را معرفی کرده و جشن هایی که با جشن نوروزی مربوطند شرح داده است.

خیام ریاضیدان

خیام در مقاله های دوم و سوم کتاب شرح ما اشکل من مصادرات کتاب اقلیدس، به مبانی نظریه حساب می پردازد. خیام در نظریه نسبت ها که ریاضیدانان اسلامی توجه خاصی به آن داشته اند با استفاده از معنی جدید کسری یا گنگ توانست هر نسبتی را به صورت یک عدد بیان کند. خیام با قرار دادن کمیات گنگ و اعداد بر یک مقیاس عملی، انقلابی واقعی در آموزه اعداد پدید آورد.

در زمینه جبر خیام در رساله جبر اولیه اش صورت های متعارف معادلات را رده بندی کرده و فهرست همه بیست و پنج معادله درجه اول، دوم و سوم را که ممکن بود ریشه مثبت داشته باشند را به دست داد. او با استفاده از مقاطع مخروطی نشان داد که یک معادله در چه شرایطی ممکن است وجود داشته باشد و ثابت کرد برخی از معادلات از نظر نوع ریشه حالت های متنوعی دارند. همچنین او حدود ریشه ها را نیز بررسی کرد. تا آنجا که معلوم است، خیام نخستین دانشمندی است که ثابت کرد معادله درجه سوم ممکن است دو ریشه داشته باشد. در واقع خیام اولین کسی است که به تحقیق منظم و علمی در این معادلات پرداخته است. رساله جبر وی معرف یک فکر منظم علمی است و این رساله یکی از برجسته ترین آثار قرون وسطایی محسوب می شود.

آثار خیام

به طور کلی آثار خیام در موضوعات مختلف به شرح زیر است:

ریاضیات:

رساله در جبر و مقابله

رساله حل مسئله جبری با مقاطع مخروطی

رساله پیرامون مشکلات حساب

رساله شرح ما اشکل من مصادرات کتاب اقلیدس

ستاره شناسی:zwnj&شناسی:

زیچ ملکشاهی

مجمع القوانين نجوم

طبیعیات:

رساله در طبیعیات

میزان الحکمه

فلسفی:

رساله در وجود

ضیاء العقلی در موضوع کلی علم

ادبیات:

نوروژ نامه

رباعیات

منابع

چارلز کولستون گیلیسپی (۱۳۹۵)، زندگی نامه علیم دانشمندان اسلامی (جلد دوم)، ویرایش غلامحسین صدری افشار و محمد باقری، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
ابوالقاسم قربانی (۱۳۶۵)، زندگی نامه ریاضیدانان اسلامی از سده تا سده یازدهم هجری، مرکز نشر دانشگاه شیراز.